

KRIZA PLURALIZMA U KONTEKSTU SLABLJENJA UNIVERZALNOG PRAVA

The crisis of pluralism in the context of the weakening of universal law

APSTRAKT: Globalno društvo već neko vreme prolazi kroz period krize. Ono se dezintegriše i fragmentira na različite načine, po različitim osnovama i usled dejstva različitih uzroka. Jedan važan činilac integracije globalnog društva čine norme opšteg međunarodnog prava, koje ovde imenujemo univerzalnim pravom. Naročitu važnost u ovom radu pridajemo krizi univerzalnih vrednosti i ideje pluralizma i miroljubive koegzistencije različitih kultura i civilizacija. Ova kriza može imati veoma negativne efekte na globalno društvo u celini, jer bez uvažavanja ideje pluralizma i bez minimuma jedinstva na globalnom nivou nije moguća ni ideja univerzalnog prava, kao bazičnog okvira regulacije globalnih društvenih odnosa.

KLJUČNE REČI: globalno društvo, univerzalno pravo, pluralizam, kriza, međunarodno javno pravo.

ABSTRACT: The global society has been transitioning through a crisis period for a while. It has been disintegrating and fragmenting in different ways, on different basis and under the impact of different causes. One important factor of integration of the global society is the norms of general international law, named here the universal law. In this paper we pay special attention to the crisis of universal values and the idea of pluralism and peaceful coexistence of different cultures and civilisations. This crisis might have very negative effects on the global society because of the lack of respect towards the idea of pluralism and the lack of minimum global unity make the idea of universal law as the basic regulatory frame of the global social relations impossible.

KEY WORDS: Global Society, Universal Law, Pluralism, Crisis, Public International Law.

Uvod

Sociolozi su odavno primetili da pravo ima svoje korene u društvu, te da je ideja univerzalnog prava ideja o pravnom izrazu onoga što je čovečanstvu kao celini zajedničko (Hirsh, 2018:1). Ideja univerzalnim pravom uređenog globalnog društva, ideja je univerzalne ljudske zajednice (*civitas gentium maxima*) organizovane na način, da uvažavajući sve različitosti država, naroda, kultura, tradicija, istorijskih iskustava i konačno civilizacija, odnosi među njima budu uređeni normama koje svi prepoznaju kao svoje i koje su samim tim, svima zajedničke. U bazičnom, pozitivnopravnom smislu, ova ideja implicira „postojanje jednog međunarodnog prava; jednog skupa pravila, principa i institucija koje regulišu međudržavno ponašanje na globalnom nivou“ (Becker Lorca, 2010:475). Univerzalno pravo stoga u normativnom smislu danas ima svoje „globalno važenje i primenu koja isključuje mogućnost da bude derogirano bilo regionalnim običajnim pravom, bilo ugovornim režimima koji kreiraju partikularne pravne sisteme“ (Simma 2009:267). Univerzalistički pristup međunarodnom pravu takođe, izražava i ubeđenje da je moguće, poželjno, čak neophodno, uspostaviti javni poredak na globalnom nivou, koji bi bio zajednički pravni poredak globalnog društva kao celine (Simma, 2009:267).

Poslednjih decenija ideja univerzalnog prava, odnosno tim pravom uređenog globalnog društva, prolazi kroz period krize i ta kriza je povezana sa korenitim promenama koje su se dogodile u međunarodnoj zajednici i koje su uticale na to, da stubovi na kojima počiva globalno društvo, naslonjeno na sistem kolektivne bezbednosti koji je uspostavljen Poveljom Ujedinjenih nacija, budu uzdrmani. Ima pisaca koji tvrde da su promene koje su se poslednjih decenija dogodile takve, da su „projekti dalje izgradnje međunarodnog prava i međunarodnih institucija zaglavljani“ (Stephan, 2022:2078). Razlozi koji su doveli do ovakvog stanja su brojni, ali cilj ovog rada je da se posebno osvrne na one za koje smatramo da su najvažniji, a koji se kriju u promenama koje su se dogodile u „sociološkom supstratumu“ odnosno „skupu društvenih, političkih, ekonomskih i socijalnih uslova“ (Kreća, 2008:54), koje oblikuju društvo i iz kojih nastaje pravo kao njegov normativni izraz.² Te promene dovele su do krize ideje o univerzalnim pravom uređenom globalnom društvu, koja se događa po različitim osnovama i na različitim nivoima, i na neke od njih se u ovom radu osvrćemo.

Zamišljeno je da globalno društvo i međunarodno pravo funkcionišu preko univerzalne međunarodne organizacije koja je uspostavljena Poveljom UN, dok se Povelja smatra međunarodnim dokumentom „višeg tipa, koji hijerarhijski stoji iznad ostalih ugovora“ (Avramov i Kreća, 2001:185). U tom smislu, nijedan međunarodni sporazum, ne može imati prevagu nad Poveljom ili obavezama

2 U teoriji države i prava identifikuju se dve vrste izvora prava, materijalni i vrednosni. Pod materijalnim izvorima prava podrazumevaju se uzroci koji izazivaju stvaranje prava ili pak, one društvene činjenice koje pod dejstvom tog uzroka stvaraju pravo. Pod vrednosnim izvorima podrazumevaju se društvene vrednosti koje pravo proklamuje važnim i spremno je da svojim pravnim sistemom tim vrednostima pruži zaštitu (Lukić i Košutić, 2008:154-158).

koje su države preuzele potpisujući je.³ Državama članicama UN-a, a to su danas skoro sve države sveta koje čine savremeno globalno društvo, ova organizacija je trebala da pruži kolektivnu bezbednost ali i mir na globalnom nivou, čije održavanje i čuvanje je povereno Savetu bezbednosti. U tome se nije uspeklo, i to je jedan od razloga zašto se u drugom poglavlju bavimo krizom sistema kolektivne bezbednosti koji je uspostavljen nakon Drugog svetskog rata, a koja se ispoljava upravo u nesposobnosti tog sistema da sačuva međunarodni mir i sigurnost što je njegova osnovna uloga. Takva situacija dovodi do slabljenja autoriteta univerzalnog međunarodnog prava i njegovih institucija, kao i do pojave novih partikularnih oblika međunarodnog organizovanja koji u ovom trenutku prete da uruše postojeći univerzalni međunarodnopravni sistem u celini.

U okviru „sociološkog supstratuma“ posebnu pažnju posvetili smo krizi pluralizma i krizi ideje o zajedničkim univerzalnim vrednostima čovečanstva bez kojih nema ni univerzalnog prava. Analiza fenomena krize pluralizma zahtevala je i sagledavanje društvenih interakcija na globalnom nivou. Stoga u trećem poglavlju prikazujemo kako se ova globalna kriza ispoljava na relaciji „Istok-Zapad“. Ovo naročito zbog toga što su veoma česte i ozbiljne primedbe od strane dela uticajne doktrine da savremeno međunarodno pravo u vrednosnom smislu ne uvažava dovoljno činjenicu civilizacijskog i kulturnog pluralizma i da ima prenatlaženu zapadnu ideološku komponentu.

Posebni aspekti kulturnog pluralizma su prikazani u četvrtom i petom poglavlju u kojima smo dali prikaz na koji način se pluralizam kao vrednost štiti pozitivnim međunarodnim pravom, odnosno, na koji način bi međunarodno pravo trebalo da tretira ovo pitanje u budućnosti.

Na kraju, u zaključnom poglavlju se bavimo mogućim implikacijama pomenutih pojava i procesa na globalno društvo, kao i promišljanjem o mogućim načinima prevazilaženja ove krize.

Kriza sistema kolektivne bezbednosti i fragmentacija univerzalnog prava

Ideja univerzalnog prava javlja se veoma rano, još u antičkom periodu,⁴ i kasnije u svim civilizacijama i kulturama, i svaka ga je prepoznavala na svoj način, identifikujući njegov izvor kao univerzalan a njegovo postojanje kao

3 U članu 103. Povelje Ujedinjenih nacija se kaže: „U slučaju sukoba između obaveza članova Ujedinjenih nacija po ovoj Povelji i njihovih obaveza po nekom drugom međunarodnom sporazumu, prevagu će imati njihove obaveze po ovoj Povelji“ (Sl. list DFJ 69/45).

4 „Tako, po Aristotelovom viđenju, prirodno (*physikon*) pravo predstavlja pravo sa univerzalnom snagom ... Doktrina prirodnog prava, međutim, dobila je punu potvrdu sa filozofijom stoicizma, koja u centar istraživanja više nije stavljala *polis* već *kosmopolis*. Stoici su tvrdili da je kosmos polis, „jer je u kosmosu uspostavljen savršen poredak putem prava, koje predstavlja ispravan razum.“ Shodno tome, oni su smatrali da se argument u korist prirodnog prava zasniva na tvrdnji da postoji skup pravila čije je važenje, zbog njihovog sadržaja, univerzalno i odnosi se na sve političke zajednice i sva ljudska bića“ (Jovanović, 2014:24).

nužno.⁵ Sve velike verske tradicije kao što su hrišćanstvo, islam, judaizam, hinduizam i budizam, izražavaju koncepte božanskog ili večnog prava i sve one potvrđuju određene propise kao univerzalne, verujući da se oni ne odnose samo na određenu kulturu, već na čovečanstvo u celini.⁶ Bilo da je reč o zakonima prirode, bilo da dolaze od samog Boga, ili da, kao u okvirima pozitivističkih pravnih koncepcija, ti zakoni predstavljaju volju međunarodne zajednice kao celine, objašnjavala se i shvatala ideja univerzalnog prava. Normama univerzalnog prava, vremenom je priznata i hijerarhijska superiornost u odnosu na sve druge norme i dato im je u zadatak da regulišu najopštije, ali i najosetljivije društvene odnose, a to su odnosi između naroda i država (Christenson, 1988:586). Zadatak im je da obezbede minimum normativnog reda u mnoštvu pravila koja se generišu u sistemu unutar država i između njih. Korpus pravila koja tvore ovo univerzalno pravo, u mnogim segmentima u fazi nastajanja (*in statu nascendi*), vremenom se sa jačanjem globalnog društva kroz snaženje međunarodnih institucija i povećane ekonomske i svake druge saradnje između država, proširivao i počeo se baviti pitanjima koja su nekada spadala u domen isključive nadležnosti država. Takva pravila se odnose na, primera radi, odnos građanina sa svojim univerzalnim pravima *vis à vis* sopstvene države.⁷ Tako je na globalnom nivou internacionalizacija i univerzalizacija ljudskih prava ubrzavala procese demokratizacije i dekolonizacije u svetu.

Taj progresivni razvoj međunarodnog prava bio je praćen i nastojanjima da u njegovim pravilima budu utkane vrednosti svih civilizacija i kultura, uvažavajući to, da je napredak civilizacije kroz milenijume bio uslovljen njihovim prožimanjima. To prožimanje i prihvatanje uslovlilo je da univerzalno pravo tokom vremena postane objektivna norma ili imperativ globalnog

5 „Budući da zemaljsko tle nije bezgranična površina, nego površina koja samu sebe zatvara, to onda neminovno vodi i do ideje međunarodnog državnog prava *ius gentium* ili kosmopolitkog prava *ius cosmopoliticum*“ (Kant, 1993:113).

6 Doprinos hrišćanske misli razvoju ideje o univerzalnim ljudskim pravima je u nauci međunarodnog prava neupitan (Videti: Dimitrijević i Paunović, 1997:44-45). Francuski internacionalista Le Fir (*Louis Le Fur*) ističe sledeće: „Nasuprot antičkome shvatanju, hrišćanstvo postavlja načelo jedinstva ljudskog roda; ono po apostolu Pavlu, ne zna više ni za Grke, ni za varvare, ni za gospodare, ni za robove; ono propoveda moralnu i pravnu jednakost ljudi“ (Le Fir, 1934:23). Prema stavovima nekih islamskih pravaca globalno društvo je najveći primer socijalnog života i predstavlja „konsolidovano društvo koje je nastalo na osnovu sličnosti a ne nužno jednakosti. Članovi jedinstvenog globalnog društva mogu pripadati raznim narodima, mogu verovati u razne božje religije, mogu živeti bilo gde na ovoj prostranoj planeti, ali moraju imati isto opredeljenje“ (Halilović, 2021:150-151). Ističe se i da judaistička misao o moralu ima svoj širi, univerzalni karakter i da nije ograničena samo na pripadnike te verske tradicije (Jacobs, 2009:945). Koncept darne (*dharma*) u hinduizmu i budizmu označava se kao večni ili „kosmički zakon“ čiji je cilj da „sačuva uspostavljeni poredak za dobrobit čitavog čovečanstva“ (Rao, 1998:1186). Ukazuje se i na doprinos budizma „etici ljudskih prava (Videti: Bagde: 2014:34).

7 Neki partikularni međunarodni sistemi, kakav je onaj koji postoji u okviru Saveta Evrope, razvili su i integrisali sudski postupak pred nadnacionim i međunarodnim sudom, kao krajnju pravosudnu instancu kada je reč o primeni Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama.

društva, što je omogućilo da se, uprkos konsenzualnoj prirodi njegovih pravila, nekim normama prizna i poseban status kogentnih normi (*ius cogens*). To su norme od kojih nije moguće nikakvo odstupanje i koje obavezuju sve države i narode sveta, nezavisno od njihovog pojedinačnog pristanka.⁸ To znači da je globalno društvo kao celina postepeno poprimalo kvalitete koje ga čine, kako je to Dirkem (*Emile Durkheim*) davno primetio, drugačijim od subjekata od kojih je sačinjeno (Durkheim, 1953:54–55). Desila se sposobnost većine država članica međunarodne zajednice, da svoju dominantnu i većinsku volju, proglasi opšteobavezujućom normom koja se može pravno nametnuti i manjini koja joj se protivi. Ovo je ojačalo funkcionalnost globalnog društva. Princip univerzalnosti opšteg međunarodnog prava prepoznaje se kroz zahtev da u njegovim normama budu utkane zajedničke vrednosti čovečanstva kao celine, ali i težnju, da u funkcionisanju globalnih međunarodnih institucija budu zastupljene sve najvažnije civilizacije sveta.⁹ I osnivanje Ujedinjenih nacija je, kako se primećuje, naslonjeno na „brojne zapadne tradicije, ali i na tradicije sovjetskih, islamskih i drugih ideja“ (Sakwa, 2018:29).

Prvi član Povelje Ujedinjenih nacija, koji ističe održavanje mira i bezbednosti u svetu, razvijanje prijateljskih odnosa među nacijama i narodima i postizanje međunarodne saradnje, definiše osnovni zadatak UN kao univerzalne organizacije u čijem okviru su okupljene skoro sve države sveta. Osnovna ideja ovako dizajnirane globalne organizacije je uspostavljanje sistema kolektivne bezbednosti. Zamišljeno je da ta organizacija postane središtem za usklađivanje akcija preduzetih radi postizanja ovog globalnog cilja.¹⁰ Dva razorna svetska rata bila su, kako se ističe, dovoljan razlog da se međunarodni mir pokuša izgraditi na sasvim drugačijim osnovama od onih koje je poznavao 19. vek. Povelja UN je svakako predstavljala, u jednom istorijskom kontekstu i trenutku, „najizgrađeniji normativni korpus u pogledu održanja međunarodnog mira i bezbednosti“ (Jovanović, 2015:59). Ipak, taj sistem se danas pokazuje neodgovarajućim jer, kako smo već istakli, pokazuje da nije u stanju da vrši svoju osnovnu dužnost, i nije u stanju da postigne svoj osnovni cilj, a to je očuvanje mira i sigurnosti u svetu. Tako se na jednom mestu ističe i to da će se, u slučaju da ne dođe do realnog oporavka sistema kolektivne bezbednosti, UN veoma brzo suočiti sa danom obračuna u pogledu njegove relevantnosti u odnosu na savremene sigurnosne izazove (Nasu, 2021:111–112).

8 „Ništavan je svaki ugovor koji je u trenutku svoga zaključenja u sukobu sa imperativnom normom opšteg međunarodnog prava. Za svrhe ove konvencije imperativna norma opšteg međunarodnog prava je norma koju je prihvatila i priznala celokupna međunarodna zajednica država kao normu od koje nikakvo odstupanje nije dopušteno i koja se ne može izmeniti novom normom opšteg međunarodnog prava istog karaktera“ (član 53. Bečke konvencije o ugovornom pravu, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 30/72).

9 Tako se prilikom izbora nestalnih članica Saveta bezbednosti traži pravilna geografska zastupljenost, isti zahtev se postavlja i prilikom izbora članica Ekonomsko socijalnog saveta UN, ali i prilikom izbora sudija međunarodnih sudova, gde se traži da sudska veća čine pravnici koji dolaze iz svih važnijih pravnih tradicija i civilizacija.

10 Član 1. Povelje UN, *Službeni list DFJ*, br. 69/45.

Pad autoriteta međunarodnih institucija, praćen je i fragmentacijom međunarodnog prava te države pokazuju veće interesovanje i ulažu više napora da budu deo regionalnih ili interesnih oblika međunarodnih integracija, pre nego, trenutno veoma zamagljenog globalnog sistema. Dobar opis fenomena fragmentacije međunarodnog prava, dat je u jednom dokumentu Komisije UN-a za međunarodno pravo, u kojem se ukazuje na činjenicu, da se širenje sfere nadležnosti međunarodnog prava „događa na neujednačen način u okviru pojedinih regionalnih ili funkcionalnih grupa država“ kojima je fokus bio na rešavanju nekih specifičnih problema, pre nego na postizanju opšte međunarodne regulative. Dalje se ističe, da to „odražava ono što su sociolozi nazvali 'funkcionalnom diferencijacijom', sve veća specijalizacija delova društva i s njom povezana autonomizacija tih delova. To je dobro poznati paradoks globalizacije koja dovodi u isto vreme do sve veće uniformizacije socijalnog života širom sveta, ali i do sve veće fragmentacije – odnosno do pojave specijalizovanih i relativno autonomnih sfera društvenog delovanja i struktura“.¹¹ Neki autori ističu i sledeće:

„Trenutno, ne postoji homogeni sistem međunarodnog prava. Međunarodno pravo se sastoji od nestalnih blokova; različitih partikularnih sistema; univerzalnih, regionalnih, ili čak bilateralnih podsistema i podpod sistema različitih nivoa pravnih integracija. Svi ovi delovi u međusobnim interakcijama kreiraju nešto što se paradoksalno može nazvati 'neorganizovani sistem', prepun unutarsistemskih tenzija, kontradikcija i trenja“ (Hafner, 2004:850) .

Već dugo se piše i o otvorenom skepticizmu spram međunarodnog prava koji dolazi od strane dela naučne javnosti sa pesimističkim vizijama o njegovoj budućnosti i mogućnosti postojanja, barem na način na koji nam je ono trenutno poznato (Guzman, 2006: 379). Primarni oblici međunarodnog prava kojima ovi pisci daju bilo kakav značaj i u koje imaju poverenje su bilateralni ugovori, za koje veruju da su u stanju da reše barem neke probleme međunarodne saradnje (Videti o tome: Guzman, 2006). Bezbednost se dakle sve manje vidi u univerzalnom sistemu koji nam se nudi i koji nam je do sada poznat. Globalna zajednica poprima elemente policentrizma i sve češći su zahtevi nadolazećih sila za korenitom reformom UN-a. Prigovori su naročito na rad Saveta bezbednosti i obesmišljanju njegove uloge upotrebom prava veta od strane njegovih stalnih članica. Argumenti su i, da te države, niti predstavljaju realnu konstelaciju snaga u svetu, niti ravnomernu geografsku zastupljenost, a ni civilizacijski pluralitet globalnog društva (Heusgen & Schröder, 2021). Ima i pisaca koji fragmentaciju međunarodnog prava ne vide nužno kao negativnu pojavu, shvatajući ovaj proces kao proširivanje međunarodnog prava na oblasti koje ranije nije regulisalo, ili pak, kao proces koji u najboljem slučaju „može voditi globalnoj difuziji najboljih ideja“ (Van Asselt, Sindico & A. Mehling, 2008:426). Ovo je konstatovano i u

11 Fragmentation of International Law : Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, *Report of the Study Group of the International Law Commission*, 2006, p. 3.

Dostupno na: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l702.pdf

jednom od izveštaja Komisije UN za međunarodno pravo, u kojem se kaže da uprkos opasnostima koje sa sobom nosi, a one se pre svega odnose na konfliktne i inkompatibilne regulative i institucionalne prakse, fragmentacija međunarodnog prava ipak, s druge strane, reflektuje i rapidnu ekspanziju međunarodnopravnih aktivnosti na brojne nove oblasti (Videti: Document A/CN.4/L.682 and Add.1). S druge strane, ima autora koji ističu da je:

„...problem fragmentacije ozbiljniji nego što se obično pretpostavlja jer funkcioniše na način da održava i čak proširuje nesrazmeran uticaj šačice moćnih država čiji domaći interesi oblikuju njihovu spoljnu politiku u međunarodnom regulatornom poretku, i teže da podrivaju rad decentralizovanih procesa“ (Benvenisti & Downs, 2007:2).

Savremeni trenutak to pokazuje. Međunarodno pravo nema mehanizme niti da donese ni da primeni bilo kakve važne odluke protivno volji neke od pet stalnih članica Saveta bezbednosti. Dodatni problem je i taj, što norme međunarodnog prava svoj autoritet primene pre zasnivaju na pravnoj argumentaciji, snazi logike i javnom mnjenju, nego na prinudnim, retributivnim merama (Banović, Bejatović i Turanjanin, 2020:21). I premda je, kako se ističe, „normativna uloga međunarodnog javnog prava važnija od njegove represivne funkcije“ (Ibid: 21), u realnosti to dovodi do ignorisanja njegovih pravila i poprilične globalne anarhije (Videti: Cerny & Prichard: 2017:387). Tako se događa da, ne samo akti usvojeni u okviru UN-a, već i odluke međunarodnih pravosudnih institucija ostaju samo proklamacije bez realne snage. Volzer (*Michael Walzer*) se na ovaj problem osvrće na sledeći način:

„Pretpostavlja se da bi Povelja Ujedinjenih nacija trebalo da bude ustav jednog novog sveta, ali, usled razloga o kojima se često raspravlja, stvari su pošle drugim putem. Opširno se baviti tačnim značenjem Povelje danas predstavlja utopijsko poigravanje rečima. A pošto se Ujedinjene nacije ponekad pretvaraju da već jesu ono što skoro nisu ni počele da budu, odluke UN retko kad izazivaju intelektualno ili moralno poštovanje – osim među pravnicima pozitivistima, čiji je posao da ih tumače. Pravnici su izgradili svet od papira, koji na ključnim mestima ne uspeva da bude u skladu sa svetom u kojem svi mi ostali još uvek živimo“ (Volzer, 2010:24–25).

Međunarodno pravo se danas često razume i doživljava, pre kao teško dostižan ideal, nego kao realno postojeća obavezujuća norma. Neki pisci čak tvrde da se pre može govoriti o nekoj vrsti pozitivnog međunarodnog morala nego o pozitivnom međunarodnom pravu (O tome: Kingsbury, 2002:422). Sve to dovodi i do krize legitimiteta. Neka od poslednjih istraživanja globalnog javnog mnjenja, ukazuju i na to, da od 90 teritorija i država koje su bile uključene u anketna ispitivanja u periodu od 2017. do 2022. godine a koje obuhvataju sve geografske zone, u jedva polovini anketiranih država postoji pozitivna slika o Ujedinjenim nacijama. Isto istraživanje je pokazalo i izuzetno mali procenat onih koji toj organizaciji daju poverenje (Tirthard & Case, 2023).

Već spomenuta fragmentacija globalnog društva i međunarodnog prava, ne događa se međutim samo u institucionalnom, već i u vrednosnom sistemu, i sve su glasnjiji tonovi koji izražavaju skepticizam, neslaganje, a nekada čak i neprijateljstvo spram ideje uređenog pluralističkog globalnog društva. Na taj problem ćemo se osvrnuti u nastavku.

Globalno društvo i univerzalno pravo između „Istoka“ i „Zapada“: kriza pluralizma i univerzalnih vrednosti

Novi oblici ali i motivi međunarodnog organizovanja koji utiču na fragmentaciju međunarodne zajednice, iako pokazuju svoj univerzalni uticaj, ne predstavljaju međunarodnu zajednicu kao celinu već samo neke njene delove, grupišući se ne samo po geografskoj, već i po ideološko-kulturološkoj osnovi. To nije nova pojava u istoriji međunarodnih odnosa, ali jeste pojava koja vodi legitimizaciji podele međunarodne zajednice na načine i iz razloga za koje se u eri nakon prihvatanja univerzalnih dokumenata koji ne prihvataju takve podele, moglo pomisliti da pripadaju prošlosti. Opravdanja za tu novu polarizaciju, opet se traže u civilizacijskim razlikama. Reč je o pojavi koju Gari Simpson (*Gerry Simpson*) naziva „antipluralizmom“ a koji se, „eksplicitno ili implicitno priklanja ideji da se svet deli na zone: demokratsko-liberalno ili pristojno društvo država, koje funkcioniše u sferi kosmopolitskog prava, i neuspele odnosno odmetničke države, koje opstaju u prirodnom stanju“ (Simpson, 2006:302). Antipluralizam ne samo da može onemogućiti miroljubivu koegzistenciju naroda, kultura i civilizacija, nego u najmračnijim projekcijama nekih pisaca, može voditi i sukobu među njima. Jasno je da bi to bio sukob univerzalnih razmera. Ti novi antipluralistički glasovi u društvenoj misli, vrše ogroman uticaj na globalno društvo. U osnovi ove podele koja vodi ka otvorenoj civilizacijskoj fragmentaciji globalnog društva, jesu, možemo reći stare ideje o tome, da je globalno društvo u ideološko-kulturološkom tj. civilizacijskom smislu toliko različito, da ipak ne postoji dovoljno zajedničkih vrednosti koje ga mogu objediniti bilo kakvim pravom.¹² Takvi stavovi naročito su prisutni u pristupima koji zastupaju ideju o „moralnom relativizmu“ koji negira mogućnost da uopšte postoje univerzalni moral i univerzalne vrednosti već da oni zavise od pripadnosti određenoj kulturi, tradiciji i civilizaciji (Videti: Velleman, 2013.). Poslednjih decenija se i Hantingtonova (*Samuel P. Huntington*)

12 Napomena: U teoriji međunarodnog prava konstantno se upozorava da podela koja vuče svoje korene na civilizovane i necivilizovane narode na različite načine opterećuje međunarodne odnose do današnjih dana. Tako profesor Kreća navodi tipično razmišljanje o međunarodnom pravu s kraja 19. veka koje u knjizi pod nazivom „*Principi međunarodnog prava*“ koje iznosi, u to vreme veoma uticajni pravnik internacionalista Lorimer (*James Lorimer*). On razlikuje civilizovno čovečanstvo, tj. evropsku međunarodnu zajednicu od varvarskog čovečanstva na koje se međunarodno pravo ne primenjuje ili ne u punoj meri, i one delove tada poznatog sveta u odnosu na koje je postojala samo obaveza „poštovanja osnovnih obzira čovečnosti“ (Kreća, 2008:37).; Taj svet u odnosu na koji se ne primenjuje međunarodno pravo, i koji je samo objekt međunarodnog prava, u to vreme, još uvek se naziva „varvarskim svetom“ (Chrétien, 1893:71-80).

teza o „sukobu civilizacija“ po kojoj se kao glavno žarište budućih sukoba navode tzv. „zemlje razdelnice“ odnosno područja gde se određene civilizacije dodiruju, ponovo aktuelizira a u političkom diskursu zloupotrebljava. Argumentacija ekstremne desnice, rastuće u Evropi, svedoči o tome (Krekó, Hunyadi & Szicherle, 2019). U kontekstu ove rasprave, jedna od problematičnih i opasnih tvrdnji, i to pre svega zbog toga što je reč o kulturama i civilizacijama koje u mnogim delovima sveta koegzistiraju i prožimaju se na istom geografskom prostoru, jeste ona, po kojoj se najveći sukobi mogu očekivati upravo tamo gde dolazi do susreta islama i hrišćanstva (Huntington, 2000:287–301). Napad na Svetski trgovinski centar u Njujorku 2001. i niz terorističkih akata koji su nakon toga usledili, dramatično su uznemirili svetsko javno mnjenje. U jednom zanimljivom osvrtu se postavlja pitanje „zašto smo toliko podeljeni?“, i ističe:

„Onda su došli događaji od 11. septembra 2001. godine (9/11) i večni ratovi koje su izazvali. Masovni teroristički napadi na bogati svet, Madrid, London i Pariz, baš kao i oni u Njujorku, promenili su mentalitet velikog broja ljudi i izazvali reakcije koje više liče na tradicionalni međunarodni konflikt“ (Stephan, 2022:2080).

Ovi događaji uticali su na formiranje stava značajnog dela javnosti o tome, da je svet mnogo više podeljen nego što se mislilo i da je ideja globalnog društva u kojem egzistiraju tako različite, čak „suprostavljene civilizacije“ i kulture, utopija. U kontekstu spomenutog, najveće tenzije se iz mnogih razloga koji se navode, mogu javiti na relaciji „hrišćanski zapad-islamski svet“. ¹³ Sve to dovodi i do napetosti, a ta napetost je, kako to primećuje Davutoglu (*Ahmet Davutoğlu*), „smeštena oko ose naprednjaštvo-nazadnjaštvo“, i proističe iz toga što se istorijsko iskustvo zapadnih društava smatra „neizbežnim univerzalnim procesom“ (Davutoglu, 2014:103). Na jednom mestu se ističe, kako se napetost ili kriza savremenog međunarodnog prava manifestuje kroz „rastuću šizofreniju njegovih ambicija“ koja je posledica, toga što „evropski liberalizam s jedne strane podržava ideju samoopredeljenja; a ipak, s druge strane, evropske spoljnodržavne aspiracije zahtevaju ideološku privrženost: težnju ka univerzalnosti koja nosi evropski identitet“ (Al Attar, 2013:110). Analizirajući odnose između evropskih država i Turske sve do današnjih dana, ¹⁴ Nojman (*Iver B. Neumann*) u jednom sadržajnom osvrtu na ovaj problem, ukazuje na jednu važnu činjenicu a to je, da je zapadna evropska misao „drugog“ misleći na neevropsko čovečanstvo, često koristila kako bi pronašla sopstveni identitet koji je od tog drugog nužno različit, pre nego što je tražila ono što je joj je zajedničko unutar sebe (Nojman, 2011:61–83). O tome je pisao i Said (*Edward Said*), podsećajući kako je Evropa

13 Tako Said (*Edward W. Said*) ističe da je bez sumnje islam za hrišćanstvo oduvek bio „provokacija na mnogo načina“ jer je geografski i kulturološki veoma blizu hrišćanstva, jer se naslanja na judeo-helensku tradiciju od koje je mnogo toga kreativno preuzimao, a današnje muslimanske zemlje nalaze se u susedstvu ili čak u središnjim tačkama „biblijskih zemalja“. Ističe i da je „srce islamskog domena oduvek bio region koji je najbliži Evropi što je doživljavano kao pretnja evropskom hrišćanstvu“ (Said, 1979:74).

14 Napomena: Odnose Evrope i Turske na ovom mestu navodimo kao argument *pars pro toto*, koji na izvestan način oslikava odnose Istoka i Zapada o kojima govorimo,

kroz vekove Aziju oduvek posmatrala i doživljavala kroz prizmu sopstvene imaginacije, prikazujući sebe pobedničkom u odnosu „na tog neprijateljskog drugog sveta iza mora“ (Said, 1979:56). Ova podela na „Istok i Zapad“ sadrži u sebi eho podele na evropske i ostale civilizacije“ (Kreća, 2008:49). Sve te stare podele i stare ideje ponovo oživljavaju, ali sada u jednom malo drugačijem ambijentu i imaju svoje veoma negativne posledice na oblikovanje savremenih međunarodnih odnosa, savremenog međunarodnog prava i univerzalne zajednice u celini. Kreća konstatuje:

„Konceptija koja je u svojoj osnovi evroatlanska se proglašava za univerzalni model a one države koje se tom modelu suprotstavljaju bivaju lišene prava koje poseduju po međunarodnom pravu, jednostranom primenom različitih sredstava“ (Ibid: 49).

U jednom drugom osvrtu se kaže sledeće:

„Tobože univerzalne vrednosti i entiteti o kojima je reč su zapravo veoma partikularni i parohijalni. Ono što ih čini univerzalnim jeste tvrdnja da su takvi. Drugim rečima, ove vrednosti niti su univerzalne niti imaju univerzalne korene. Tvrdnja da su one takve je normativna. One su univerzalne zato što trebaju biti primenjene na sve. A zašto one trebaju biti primenjene na sve? Zato jer su univerzalne“ (Pahuja, 2011:22).

Jasuaki (*Onuma Yasuaki*), podseća da je sve veći broj onih „koji se ne osećaju komotno sa međunarodnim pravom čija su neka od bazičnih načela strana njihovim verskim i kulturnim tradicijama“ (Yasuaki, 2000:65). Na istom mestu kaže i to da:

„Ne samo muslimani, već skoro sve afričke i azijske nacije koje predstavljaju ogromnu većinu svetske populacije, imaju određenih rezervi spram savremenog međunarodnog prava, delom zbog njegovih izvornih načela a delom zbog njegove neizbežne prirode kao ideološkog oruđa zapadnih sila.“ (Yasuaki, 2000:65).

U jednoj od svojih knjiga, Yasuaki konstatuje da je za više od 80 procenata svetske populacije „veoma teško da vide, osećaju i nazovu međunarodno pravo „naše međunarodno pravo“ (Yasuaki, 2010).

U kojoj meri će se ova kriza prevazići, zavisice i od toga, u kojoj meri će biti uvažavan pluralitet globalnog društva, kao i od toga, u kojoj meri će se poštovati i štiti već postignuti normativni nivo međunarodnopravne zaštite istog, na šta ćemo se osvrnuti u nastavku.

Kulturni pluralizam – *de lege lata*

Univerzalno međunarodno pravo ne priznaje i ne prihvata to, da nivo poštovanja i primene prava u međunarodnoj zajednici, na bilo koji način može biti baziran na religijskim, geografskim i kulturnim razlikama, jer polazi od ideje univerzalne prihvatljivosti njegovih pravila. U jednoj od svojih brojnih odluka u

kojima potvrđuje pravilo da se države ne mogu pozivati na svoje unutrašnje pravo kako bi izbegle poštovanje preuzetih međunarodnih obaveza i međunarodnog prava, Međunarodni sud pravde kaže:

„Bilo bi suvišno podsećati se na fundamentalni princip međunarodnog prava po kome međunarodno pravo ima prevagu nad domaćim pravom.“¹⁵

Međutim, međunarodno pravo prihvata i uvažava činjenicu postojanja različitosti naroda, kultura i civilizacija i to smatra posebnom vrednošću i kvalitetom koji treba da bude, ne samo zaštićen, već i baštinjen. Međunarodno pravo u skladu sa navedenim, ne nameće državama i narodima nikakve obaveze koje od njih zahtevaju odricanje od sopstvenih vrednosti. Naprotiv, štiti ih svojim normativnim poretom. Nemoguće je ne uvažiti značaj koji kultura ima u tumačenju i razumevanju koncepata unutar samog međunarodnog prava (Egede, 2014:4). Pod kulturom, za potrebe ove rasprave, potpuno svesni kompleksnosti ovog pojma u sociološkom i antropološkom smislu, podrazumevamo ono što je rečeno u definiciji koju daje *Univerzalna deklaracija o kulturnoj raznolikosti* i definiše je kao:

„specifični set duhovnih, intelektualnih i emocionalnih karakteristika društva ili društvene grupe, te da pored umetnosti i književnosti, obuhvata i životni stil, načine zajedničkog življenja, vrednosne sisteme, tradicije i verovanja“.¹⁶

Problemu kulture u kontekstu rasprave o univerzalnom pravu, po nekim piscima nije posvećivano dovoljno pažnje. Tako Cao (*Lan Cao*) taj propust pripisuje upravo međunarodnom pravu, koje, kako on kaže, insistirajući na univerzalnosti njegovih pravila, generalno teži sličnostima a ne razlikama, ističući, da bi eventualni „fokus na kulturu išao u pravcu pridavanja značaja razlikama“ (Cao, 2007:372). Sa ovim zaključcima se možemo složiti ili ne, ali je ipak nesporno, da veliki broj pravila međunarodnog prava štiti kulturna prava i prepoznaje kulturni diverzitet kao vrednost međunarodne zajednice. Tako *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* u prvom članu potvrđuje da svi narodi imaju pravo na samoopredeljenje i da na osnovu ovog prava „slobodno određuju svoj politički položaj i slobodno postižu svoj privredni, društveni i kulturni razvoj“.¹⁷ Identična odredba sadržana je i u članu 1. *Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*.¹⁸

15 Applicability of the Obligation to Arbitrage Under Section 21 of the United Nations Headquarters Agreement of 26 June 1947, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 1988, p. 34, para 57.

16 Preambula Univerzalne deklaracije UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti. Dostupna na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127160>. Napomena: Ova definicija je u skladu sa zaključcima Svetske konferencije o kulturnim politikama (MONDIACULT, Meksiko Siti, 1982), Svetske komisije o kulturi i razvoju (Our Creative Diversity, 1995) i Međuvladine konferencije o kulturnim politikama za razvoj (Štokholm, 1998) informacije dostupne na: http://www.bpkg.gov.ba/mo/media/uploads_mo/2013/02/Univerzalna-deklaracija-UNESCO-a-o-kulturnoj-raznolikosti.pdf fn.2. (pristup: 20.08.2023).

17 *Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori*, br. 7/71.

18 <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (pristup: 20.08.2023).

Deklaracija o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država u skladu s Poveljom Ujedinjenih nacija, pravo naroda na samoopredeljenje, koje podrazumeva i pravo na unutrašnje samoopredeljenje prepoznaje kao univerzalno pravo koje važi za sve narode (*erga omnes*).

„Stvaranje suverene i nezavisne države, slobodno udruživanje i integracija sa nekim nezavisnim državama ili uspostavljanje bilo kog drugog političkog poretka koji je jedan narod slobodno odabrao, predstavlja za taj narod način vršenja njegovog prava na samoopredeljenje“ (Hadži Vidanović i Milanović, 2005:37)

Univerzalna deklaracija UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti istoj priznaje status *zajedničke baštine čovečanstva (common heritage of mankind)*.¹⁹ U prvom članu pomenutog dokumenta ističe se sledeće:

Kultura poprima različite oblike kroz vreme i prostor. Ova raznolikost se ispoljava kroz originalnost i pluralizam identiteta karakterističnih za grupe i društva koja čine čovečanstvo. Kao izvor razmena, inovacija i kreativnosti, raznolikost kultura je za ljudski rod isto tako neophodna kao što je prirodna raznolikost za prirodu. U tom smislu, ona predstavlja zajedničko nasleđe čovečanstva i treba da bude priznata i afirmisana za dobro sadašnjih i budućih generacija.²⁰

Ovaj dokument ide i dalje, pa kaže da je „odbrana kulturne raznolikosti etički imperativ, neodvojiv od poštovanja dostojanstva čoveka“,²¹ te da su kulturna prava „sastavni deo ljudskih prava koja su univerzalna, nedeljiva i međusobno zavisna“. ²² *Konvencija o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza*, kulturnu raznolikost prepoznaje kao vrednost koja „oblikuje zajedničko nasleđe čovečanstva“ i koju „treba negovati i čuvati za dobrobit svih“. ²³ *Deklaracija o principima međunarodne kulturne saradnje* u članu 5. kulturnu saradnju prepoznaje kao „pravo i dužnost svih ljudi i nacija“. ²⁴ Univerzalistički orijentisane formulacije i poštovanje „kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti“ sadrži i *Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa*.²⁵

Ovaj sinopsis međunarodnopravnih propisa univerzalnog karaktera koji smo na ovom mestu dali, ukazuje na to, da je u normativnom smislu, pluralizam

19 Napomena: Reč je o konceptu koji je formulisan 1967. godine, najpre zbog toga da bi se na određenim prostranstvima ustanovio principijalno nov međunarodnopravni režim, tako što bi se ona proglasila za opšte dobro koje pripada čovečanstvu kao celini. Koncept je tokom vremena proširivao svoje semantičko polje i današnje značenje je promenjeno i prošireno u odnosu na značenje koje je prvobitno imao (Krivokapić, 2010:1156).

20 <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127160> (pristup: 20.08.2023).

21 *Ibid.*, član 4.

22 *Ibid.*, član 5.

23 *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 42/2009.

24 <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/declaration-principles-international-cultural-co-operation>

25 *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 1/2010.

globalnog društva prihvaćen, a jednakovrednost svih kultura i tradicija dovoljno zaštićena. Ipak, međunarodno društvo danas izgleda i pulsira mnogo drugačije od vremena osnivanja Ujedinjenih nacija i vremena usvajanja nekih važnih dokumenata koje smo na ovom mestu prezentovali. Ideološka povezanost sveta koja je postojala u trenucima osnivanja UN-a danas ne postoji (O tome: Xanthaki, 2010). U predgovoru Kelzenove (*Hans Kelsen*) knjige, Momir Milojević na jednom mestu kaže da „socijalna svest još nije razbila granice nacije i države i nije se pretvorila u svest o čovečanstvu“ (Kelzen, 2003:20).

Trenutna kriza koju globalno društvo doživljava, čini se, nije izazvana neslaganjem oko dosadašnjeg načina organizovanja međunarodnog poretka, koliko usled neslaganja oko načina na koji će ono biti organizovano u budućnosti. Društva se menjaju, pa se tako menja i međunarodno pravo. No ta promena se ne bi smela događati na način da ugrožava pluralizam i već postojeći nivo njegove zaštite. Naprotiv, ona bi trebala da dovede do jednog novog, produbljenog razumevanja tih razlika i nastojanja da se dobije ono najbolje iz susreta ideja, kako neki kažu, „individualističkog ethosa-a Zapada, i „komunitarnih tradicija Istoka“. (Sloane, 2001:555). O ovim idejama govori deo uticajne doktrine, na šta ćemo se u nastavku osvrnuti.

Kulturni pluralizam – *de lege ferenda*

Očekivalo se da će globalno društvo tokom vremena, a naročito nakon uspeha kodifikatorskih poduhvata koji su se odvijali u okviru UN-a, uspeti da dođe do odgovarajućih formula uspešnog funkcionisanja koje podrazumevaju i širi međunarodni konsenzus koji mu daje legitimitet. Međutim, to se nije dogodilo, a jaz između proklamovanog i ispunjenog postajao je sve veći. Međunarodna zajednica i njeno pravo se danas, nakon više od sedam decenija od osnivanja UN nalazi na prekretnici. Tako Domingo (*Rafael Domingo*) u jednom zanimljivom i otrežnjujućem osvrtu na ovaj problem ističe da smo došli do raskrsnice i kaže:

„Ili nastavljamo poznatim putem ili idemo novim putem u budućnost. Tradicionalni pojmovi koji podržavaju međunarodno pravo – pojmovi koji su u svoje vreme bili moderni – ne pomažu nam da efikasno odgovorimo na pitanja koja proizlaze iz novog poretka. Državocentrična rešenja već duže vremena su neadekvatna. Svetski problemi i izazovi su se promenili trasirajući put razvoju novih i transformativnih trendova. Pravo ne može ostati imuno na potrebe našeg vremena. Pravници 21. veka moraju krenuti novim putem, kao što su to u svoje vreme učinili osnivači takozvanog «klasičnog međunarodnog prava». Samo na taj način možemo uspostaviti globalni pravni sistem koji je sposoban da prevaziđe nedostatke i praznine postojećeg, promovišući mir i razvoj nacija i stvorivši, pre svega, stil 'razumevanja prava' koji odlučno odbacuje svaki idealizirani, partikularistički ili pristrasni pojam koji bi na bilo koji način mogao legitimisati nejednakost među nacijama“ (Domingo, 2009:1545) .

Dalje konstatuje da je „odeća međunarodnog prava postala stara i otrcana, te kao takva, beskorisna za globalno društvo“ (Ibid: 1546). U jednom osvrtu navode se i teze Onume Jasuake iznete u knjizi „*Internatonal Law and Transcivilizational World*“ gde se kaže:

„Nastali jaz između azijocentrične materijalne moći i zapadnocentrične idejne moći može postati izvor velikih tenzija, a da bi se te tenzije smirile, međunarodno pravo mora pronaći način da i zapadne i nezapadne države prihvate međunarodno pravo u celosti. Kako bi međunarodno pravo zadovoljilo zahtev globalne legitimnosti i važnosti u globalnoj konstelaciji snaga, Onuma predlaže da postojeće zapadnocentrično međunarodno pravo prihvati transcivilizacijsku perspektivu koju on definiše kao 'kognitivni i evaluativni okvir baziran na priznavanju pluraliteta civilizacija i kultura koje dugo postoje kroz celu istoriju čovečanstva'. Tek kada se osećaj otuđenosti od međunarodnog prava od strane nezapadnog čoveka prevaziđe, međunarodno pravo kao pravo globalne zajednice može na pravi način vršiti svoju društvenu ulogu. Međunarodno pravo jedino na taj način može postići transcivilizacijski legitimitet“ (Simma & Litwin, 2018:2).

Ovakav stav se opisuje i kao svojevrsan „snažan poziv međunarodnom pravu da prigrlji svoj univerzalni potencijal“ (Ibid: 2). Međunarodno pravo mora biti dovoljno fleksibilno da primi različite kulturne vrednosti savremenog multikulturalnog sveta. Džesap (*Philip C. Jessup*) je odavno primetio, a danas se to pokazuje kao potvrđena predikcija, da bi „efektivnost međunarodnog javnog prava, sistema bez kojeg bi bilo nemoguće održati zakonite odnose između različitih država sveta, bila ozbiljno oslabljena ukoliko ne bi bilo tolerancije za određene razlike koje proističu iz različitih pravnih sistema“ (Jessup, 1964:343). Nije dakle dovoljno kako se ističe, da se „pod plaštom univerzalnosti međunarodno pravo ograniči na ono što je zapadnjačka koncepcija međunarodnog prava, i samo priznanje kulturnih razlika i uključivanje različitih kulturnih vrednosti bi i zaista legitimisalo i opravdalo njegovu etiketu kao istinski univerzalnog prava“ (Egede, 2014:5). Stoga bi se međunarodna zajednica trebala vratiti svojim univerzalističkim koncepcijama a društva koja je čine, biti otvorena za komunikaciju i međusobno prožimanje koje vodi daljem napretku. Iako predviđanja u društvenim naukama nikada nisu apodiktična i nepogrešiva,²⁶ možemo pretpostaviti da će potreba za univerzalnim pravom koje će unositi barem minimum normativnog reda u globalnoj zajednici zasigurno postojati. Dominantan je stav da će se nužno uspostaviti nova ravnoteža snaga na globalnom nivou, koja će stvoriti novu prinudljivu realnost u kojoj ti entiteti moraju pregovarati (*ubi societas ibi ius*).²⁷ Subjekti međunarodnih odnosa koji

26 „Ono što je važno u svakom pokušaju društvenoga predviđanja nije ono *da* ili *ne* koje sabire činjenice i argumente što vode tom zaključku, već su važne same činjenice i argumenti. Oni sadrže ono što je u konačnom rezultatu znanstveno“ (Cvetičanin, 2008:606, fn. 1144).

27 „Istina je da su neke sile poput SAD-a dominantne u trenutnom rasporedu snaga, ali je sve to daleko od toga da bi SAD mogle same da donose odluke od globalnog značaja bez konsultovanja ostalih centara moći i uticajnih globalnih sila poput Kine, Rusije, EU itd. To znači da međunarodna politika još uvek postoji, dok bi njeno postojanje bilo nemoguće i

čine univerzalnu zajednicu, treba da budu otvoreni i za svaki vid miroljubive komunikacije. U jednom osvrtu Šušnjić ističe da „svaki zatvoreni sistem teži raspadanju, bez obzira na to da li je reč o ličnosti, društvu ili kulturi: zatvoreni sistemi nemaju budućnost“ (Šušnjić, 2012:303) . Dalje se ističe:

„Dok zatvoren sistem svaku ideju, verovanje ili vrednost koja se razlikuje smatra pretnjom svojoj stabilnosti, dotle otvoren sistem drži da je za njegovo postojanje upravo neophodan dotok različitih ideja, verovanja i vrednosti: postojanje razlika kao uslov razvoja“ (Šušnjić, 2012:303).

Tako nas i Fuller (*Lon L. Fuller*) podseća da su se u svojim kontaktima, narodi različitih rasa i kultura uvek obogaćivali osobenošću, mišlju, muzikom, humorom i umetničkim životom druge grupe, stvarajući zajedno na taj način jednu opštu kulturu (Fuller, 2001:202). Ta opšta kultura značila je i stvaranje barem minimalnih zajedničkih vrednosti i zajedničkog morala međunarodne zajednice u koji spadaju norme poput „poštovanja ljudskog života, potrebe za pravdom, prijateljstvom, društvenom odgovornošću, slobodom od proizvoljnog ometanja, dostojanstveno postupanje i uljudnost“ (Amstuc, 2008:34). U jednoj zanimljivoj studiji Amstuc (*Mark R. Amstutz*) navodi Volzera (*Michael Walzer*):

„Štaviše važno je istaći da se kulturni i društveni pluralizam uglavnom tiče sekundarnih normi, a ne osnovnih principa. Mada pripadnici različitih kultura normalno ne dele pojedina verovanja o pravima žena, strukturi vlade i politici distributivne pravde, uopšte uzev, postoji široko prihvatanje pojmova kao što su istina i pravda, kao i slaganje u pogledu fundamentalnih normi kao što je dostojanstvo osobe, zabrana mučenja, nepristrasna primena zakona i sloboda savesti. Volzer ovaj zajednički moral naziva „minimalnim“ da bi ga razlikovao od posebnih, razvijenih „maksimalnih“ morala koje nalazimo u svakom društvu. Moralni minimalizam je „siromašan“ moral zato što su njegovi stavovi opšti i difuzni. Zbog ovog zajedničkog minimalnog morala Valzer tvrdi da ljudi iz različitih društava „mogu uzajamno da prihvate svoje različite običaje, da odgovore na krikove u pomoć, uče jedni od drugih i marširaju (ponekad) u paradama onih drugih“ (Amstuc, 2008:33).

Problemi sa kojima se suočava međunarodna zajednica su takvi da se ne mogu rešiti *ex professo*. Ipak, složićemo se sa stavom da je obaveza pravnika da stalno analiziraju i objašnjavaju efekte globalizacije i savremene probleme koji opterećuju globalno društvo, kako bi barem pomogli čovečanstvu da spremno uđe u novu eru, kojoj očitno svedočimo (Domingo, 2009:1546). Ili, kako to Kaseze (*Antonio Caseze*) u monografiji u kojoj se osvrće i na ove probleme kaže:

„Međutim, učenjak ma koliko mogao biti nezadovoljan postojećim stanjem stvari, ne može da učini ništa drugo do da istraži sadašnje stanje; sve što on može da uradi svodi se na opis postojećeg pravnog režima sa njegovim šupljinama i pukotinama i da što je moguće preciznije

besmisleno u nekom novom svetskom poretku“ koji bi bio potpuno uniforman“ (Cvetićanin, 2008:595, fn.1137) .

identifikuje nastajuće trendove u međunarodnoj zajednici“ (Kaseze, 2001: 198).

U tom smislu je učinjen i ovaj skromni osvrt.

Zaključak:

Pluralizam globalnog društva kao koren univerzalnog prava

Tvrditi da različitosti mogu biti povod univerzalnih sukoba i da pluralizam nije moguć, jednako je tvrditi da je pravo na individualnost, najčešće determinisano upravo kulturom i tradicijom, u nacionalnim okvirima nepoželjna i nemoguća pojava i da je ona dovoljan razlog za sukob. „Kao individue, mi smo svi izloženi različitim civilizacijskim, kulturnim, istorijskim i religijskim uticajima; svi smo mi danas hibridni u civilizacijskom smislu“ (Mälksoo, 2019:157–158). Ovo rezonovanje se *mutatis mutandis* može primeniti i na globalno društvo. Moderne države se i jesu formirale upravo i zato, da bi narodi izrazili, razvijali i očuvali posebnosti, a međunarodno pravo, da načini komunikacije ne budu negativni, već naprotiv, uređeni i prožeti miroljubivim kontaktima koji su kroz istoriju uvek značili napredak civilizacije. Multikulturalnost i pravo na izražavanje i očuvanje kulturnih posebnosti je pozitivna norma univerzalnog prava iz reda *jus cogensa*-a. Autarhične kulture i civilizacije pokazale su se neodrživim. Naročito ne danas kada su kontakti postali tako potrebni, intenzivni, i kada fizički kontakti već odavno nisu i jedini načini uticaja jednih kultura na druge. Migracije miliona ljudi, koje na momente poprimaju obeležja seoba, čine da to prožimanje bude još neposrednije.²⁸

Brzina, korenitost i dinamika savremenih društvenih promena zahtevaju i drugačije pristupe i rešenja, koja odgovaraju savremenom trenutku. U opštem smislu kaže se da je postmoderna „oznaka za istorijsko i socijalno stanje koje nastaje nakon preobražaja modernih principa i praksi i ukazuje na to da ih više ne možemo razumeti i legitimisati na dosadašnji način“ (Pavićević, 2016:558). Često se može čuti i da se nalazimo u postmodernom društvu koje za neke pravnike internacionaliste znači „gubitak sveukupne kontrole bez ikakvog sveukupnog plana“ kao i „strah od neizvesnosti, konflikata i paradoksa kojima je prožeto iskustvo globalizacije“ (Koskenniemi & Leino, 2002:556). Pravo se ne može hipostazirati i ostati imuno na promene koje se događaju i mora se prilagođavati

28 „Prema podacima Ujedinjenih nacija, migraciona populacija je 2015. brojala 244 miliona, što je činilo 3,3% ukupne svetske populacije (IOM, 2018). S obzirom da je prema projekcijama Ujedinjenih nacija iz 2003. godine, prognozirano da do 2050. godine udeo ove populacije naraste do 2,6% u ukupnoj svetskoj populaciji, odnosno da će sredinom XXI veka u svetu biti 230 miliona migranata (IOM, 2003), možemo naslutiti da će broj migranata biti daleko iznad očekivanog. Naime, prema poslednjem izveštaju Ujedinjenih nacija, očekuje se da će do 2050. godine u svetu biti neverovatnih 405 miliona međunarodnih migranata (IOM, 2018:2). Najveći broj se do sada naselio na teritoriji Evrope i Azije, 62% ukupne migracione populacije, zatim sledi Severna Amerika koja privlači 22% migranata, zatim Afrika sa 9%, Latinska Amerika i Karibi gde se naseljava 4% svetske migracione populacije, i na kraju slede države Okeanije gde dolazi 3% migranata iz raznih krajeva sveta“ (Vesković Anđelković, 2019:657).

i nadograđivati. Minimalne zajedničke vrednosti univerzalne zajednice koje danas predstavljaju bazične principe univerzalnog prava, dobar su osnov za dalju nadogradnju i unapređenje globalnog društva. Ovo tim pre, što globalni izazovi i opasnosti kojima je čovečanstvo danas izloženo, nužno zahtevaju udružene snage i zajedničku akciju svih članova međunarodne zajednice.

Antipluralistički pristupi ne samo da ne nude nikakva rešenja, već naprotiv, samo doprinose globalnoj nestabilnosti. Ohrabruju nastojanja da se pitanje nedostatka međucivilizacijske komunikacije, koja se uočava kao jedan od glavnih uzroka krize međunarodnog poretka, konačno počne tretirati kao problem kojim treba da se bave i nauka međunarodnog prava kao i njegove institucije. Kada je reč o nauci, dobar primer u tom smislu je, kako se na jednom mestu naziva, „Jelska škola međunarodnog prava“ koja zastupa „politički orijentisan i sociološki opredeljen pristup međunarodnom pravu“ (Etinski, Đajić i Tubić, 2017:34). Ova škola takođe predlaže istraživanje zajedničkih vrednosti radi ustanovljavanja tačne sadržine javnog poretka kako bi se kulturološke i sociološke razlike različitih zajednica približile. Na nivou međunarodnih institucija, dobar primer je inicijativa koja je na predlog vlada Turske i Španije 2005. godine pokrenuta u okviru UN-a pod simboličnim nazivom „Savez civilizacija“ (*Alliance of Civilization* –UNAOC). Cilj joj je, da unapredi saradnju i odnose između naroda i kultura, i pomogne borbu protiv sila koje raspiruju podele i ekstremizam. I ne samo to, već i da se istraže koreni savremene polarizacije između različitih društava i kultura, te predlože programi i aktivnosti koje će se baviti ovim pitanjem.²⁹ To će, nadamo se, pomoći da se prevaziđe i kriza o kojoj govorimo i da se pluralizam shvati, kao platforma i osnova za novi višecivilizacijski svetski poredak zasnovan na dijalogu, saradnji pa konačno i savezništvu (Ardić, 2014:101–122). Možda i za jedan novi, „transcivilizacijski svet“ (Reisman & Takaki, 2019:180). Svet u kojem pluralizam neće biti samo preambularni slogan već realnost. Ovo naročito i zbog toga što smatramo da je kriza kroz koju prolazi ideja univerzalnog prava, a koja je povezana i sa krizom pluralizma koju smo prikazali u ovom radu, prolaznog karaktera i da je ona samo jedna od manifestacija globalne krize i napetosti u međunarodnoj zajednici čiji uzroci su brojni. Te napetosti su praćene i regionalnim oružanim sukobima kojima svedočimo a koji imaju potencijal da se pretvore u sukobe svetskih razmera. Ipak, sve to ne može biti argument za odustajanje od ideje o univerzalnim pravom uređenom globalnom društvu, već naprotiv, razlog više da se insistira na njenoj realizaciji. Sve drugo bi nas, to je izvesno, moglo odvesti u globalnu anarhiju. Konačno, univerzalni međunarodnopravni poredak je nakon svake krize ili nekog globalnog sukoba, uvek pronalazio formule koje su obezbeđivale njegovo uspešnije funkcionisanje.

U svakom slučaju, u nastojanjima da se pronađu najbolja rešenja za prevazilaženje krize i bolje funkcionisanje savremenog i budućeg globalnog društva, pored pravne nauke, biće neophodno angažovanje šire akademske zajednice različitih provenijencija. U tom smislu, ovaj rad je pokušaj da se, nanovo podsećajući na važnost problema kojima se u njemu bavimo, potaknu nova promišljanja i da doprinos ovoj važnoj raspravi koja traje.

29 <https://www.un.org/youthenvoy/2013/09/unaoc-alliance-of-civilizations/>

Literatura

- Al Attar, M. (2013). Reframing the “Universality” of International Law in a Globalizing World. *McGill Law Journal* 51(1):97–139.
- Amstuc, M. (2008). *Međunarodna etika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ardıç, N. (2014). Civilizational Discourse, the ‘Alliance of Civilizations’ and Turkish Foreign Policy. *Insight Turkey* 16(3):101–122.
- Applicability of the Obligation to Arbitrage Under Section 21 of the United Nations Headquarters Agreement of 26 June 1947, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 1988. (12–36).
- Avramov, S. i Kreća, M. (2001). *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Savremena administracija.
- Bagde, U. (2014). Essential Elements of Human Rights in Buddhism. *Journal of Law and Conflict Resolution* 6(2):32–38.
- Banović, B., Bejatović, S. i Turanjanin, V. (2020). *Međunarodno krivično pravo*. Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Becker Lorka, A. (2010). Universal International Law: Nineteenth-Century Histories of Imposition and Appropriation. *Harvard International Law Journal*, 51(2):475–552.
- Bečka konvencije o ugovornom pravu, *Sužbeni list SFRJ – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 30/72.
- Benvenisti, E. & W. Downs, G. (2007). The Empire’s New Clothes: Political Economy and the Fragmentation of International Law. *Tel Aviv University Faculty Papers* 41:1–44, <https://law.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1042&context=taulwps>
- Cao, L. (2007). Culture Change. *Virginia Journal of International Law* 47(2): 357–411.
- Cerny, P. & Prichard, A. (2017). The new anarchy: Globalisation and fragmentation in world politics. *Journal of International Political Theory* 13(3): 378–394.
- Chrétien, A. (1893). *Principes de Droit International Public*. Paris: Chevalier Marescq et Editeurs. http://docnum.univ-lorraine.fr/pulsar/RCR_543952102_41549.pdf.
- Christenson, G. (1988). Jus Cogens: Guarding Interests Fundamental to International Society. *Virginia Journal of International Law* 28(1):585–649.
- Cvetičanin, N. (2008). *Epoha s one strane levice i desnice*. Beograd: Službeni glasnik.
- Davutoglu, A. (2014). *Strategijska dubina*. Beograd: Službeni glasnik.
- Deklaracija o principima međunarodne kulturne saradnje. (20.08.2023). <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/declaration-principles-international-cultural-co-operation>
- Dimitrijević, D. i Paunović, M. (1997). *Ljudska prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Domingo R. (2009). The Crisis of International Law. *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 42(4):1543–1593.

- Durkheim, E. (1953). *Sociology and Philosophy*. London: Cohen & West LTD.
- Egede, E. (2014). The Common Heritage of Mankind and Sub-Saharan African Native Land Tenure System: A “Clash of Cultures” in the Interpretation of Concepts in International Law. *Journal of African Law* 58(1):1–20.
- Etinski, R., Đajić, S. i Tubić, B. (2017). *Međunarodno javno pravo*. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Fuler, L. (2001). *Moralnost prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Guzman A. (2006). Reputation and International Law. *Georgia Journal of International and Comparative Law* 34(2):379–391.
- Halilović, M. (2021). *Istorija socijalne misli u islamu*. Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“.
- Hadži-Vidanović, V. i Milanović M. (2005). *Međunarodno javno pravo-zbirka dokumenata*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Hafner, G. (2004). Pros and Cons Ensuing from Fragmentation of International Law. *Michigan Journal of International Law* 25(4):849–863.
- Hantington, S. (2000). *Sukob civilizacija*. Podgorica: CID.
- Heusgen, C., Schröder, S. (26.02.2022). Op-Ed: Why the UN Security Council Needs Reform. *Internationale Politik Quarterly*.
<https://ip-quarterly.com/en/op-ed-why-un-security-council-needs-reform>
- Hirsh, M. (03.01.2019). The Sociological Perspective on International Law. *Hebrew University of Jerusalem Legal Research Paper*.
https://papers.ssrn.com/sol3/PIP_Journal.cfm?pip_jrnl=2571475
- Jacobs, J. (2009). Judaism and Natural Law. *The Heythrop Journal* 50(6):930–947.
- Jessup, P. (1964). Diversity and uniformity in the law of nations. *American Journal of International Law* 58(2):341–358.
- Jovanović, M. (08.07.2014). Preispitivanje pojma međunarodnog prava – o metodološkim aspektima. *Revus*. <http://dx.doi.org/10.4000/revus.2826>
- Jovanović, M. (2015). Ujedinjene nacije i iluzije kolektivne bezbednosti. U: Jovanović Ž. i Đukanović, A. (ur.). *Sedamdeset godina Ujedinjenih nacija – pogled iz Srbije*: Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu (57–78).
- Kant, E. (1993). *Metafizika morala*. Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka kuća Zorana Stojanovića.
- Kaseze, A. (2011). *Samoodređenje naroda*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kelzen, H. (2003). *Problem suverenosti i teorija međunarodnog prava*. Beograd: Službeni list SCG.
- Kingsbury, B. (2002). Legal Positivism as Normative Politics: International Society, Balance of Power and Lassa Oppenheim’s Positive International Law. *European Journal of International Law* 13(2):401–436.
- Krekó, P., Hunyadi, B. & Szipierle, P. (24.07.2019). „Anti- Muslim populism in Hungary: From the margins to the mainstream. *Brookings* <https://www.brookings.edu/articles/anti-muslim-populism-in-hungary-from-the-margins-to-the-mainstream/>

- Kreća, M. (2008). *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa, br. 1/2010.
- Konvencija o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza, *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 42/2009.
- Koskenniemi M. & Leino, P. (2002). Fragmentation of International Law? Postmodern anxieties. *Leiden Journal of International Law* 15(3):553–579.
- Krivokapić, B. (2010). *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*. Beograd: Službeni glasnik.
- Le Fir, L. (1934). *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- Lukić, R. i Košutić, B. (2008). *Uvod u pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Mälksoo, L. (2019). Civilizational Diversity as Challenge to the (False) Universality of International Law”, *Asian Journal of International Law* 9(1):155–164.
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 7/71.
- Nasu, H. (2021). The End of the United Nations? The demise of Collective Security and Its Implications for International Law. *Max Planck Yearbook of the United Nations Law Online* 24:110–136. https://brill.com/view/journals/mpyo/24/1/article-p110_5.xml?language=en
- Nojman, I. (2011). *Upotreba drugog – „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*. Beograd: Službeni glasnik.
- Pahuja, S. (2011). *Decolonizing International Law: Development, Economic Growth and the Politics of Universality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pavićević, Đ. (2016). Postdemokratske kritike demokratije: transformacija ili urušavanje demokratije. *Sociologija* 58(4):505–524.
- Povelja UN, *Službeni list DFJ*, br. 69/45.
- Rao, S. (1998). Practitioners of Hindu Law: Ancient and Modern. *Fordham Law Review* 66(4):1185–1193.
- Reisman, M. and Takaki, T. (2019). How Shall We Fashion International Legal Goals and Criteria for Appraisal in a World of Many Civilizations and Cultures? Review of Onuma Yasuaki’s *International Law in a Transcivilizational World*, *Asian Journal of International Law* 9 (1):177–184.
- Report of the Study Group of the International Law Commission, 2006. 1–25; https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_1702.pdf
- Report of the Study Group of the International Law Commission, finalized by Mr. Martti Koskenniemi (13. April 2006), Doc. A/CN.4/L.682 and Add.1; https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_1682.pdf
- Said, E. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Sakwa, R. (2018). The international system and the clash of world orders. U: Schulze, P. (ed.). *Multipolarity – The promise of disharmony, The Dialogue*

- of Civilizations Research Institute*. Berlin: Dialogue of Civilizations Research Institute (27–51).
- Simma, B. (2009). Universality of International Law from the Perspective of a Practitioner. *European Journal of International Law* 20(2):265–269.
- Simma, B. and Litwin, D. (29.08.2023). International Law in a Transcivilizational World: An Intimate Account of International Law. *Japanese Yearbook of International Law*. https://www.researchgate.net/publication/324503840_'International_Law_in_a_Transcivilizational_World'_by_Onuma_Yasuaki_An_Intimate_Account_of_International_Law
- Simpson, G. (2006). *Velike sile i odmetničke države*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Sloane, R. (2001). Outrelativizing Relativism: A Liberal Defense of the Universality of International Human Rights. *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 34(2):527–595.
- Stephan, P. B. (2022). The crisis in international law and the path forward for international humanitarian law”, *International Review of the Red Cross*, 104 (920–921):2077–2096.
- Šušnjić, Đ. (2012). *Ogledi o skrivenoj strani stvari*. Beograd:Službeni glasnik.
- Tirthard, A. and Case, O. (22.02.2023). Do People Trust the UN? A look at the Data. *Global Observatory*. <https://theglobalobservatory.org/2023/02/do-people-trust-the-un-a-look-at-the-data/>
- Univerzalna deklaracija UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127160>
- Van Asselt H., Sindico, F. and Mehling M. (2008). Global Climate Change and the Fragmentation of International Law. *Law & Policy* 30(4):423–449.
- Velleman, J.D. (2013). *Foundations for Moral Relativism*, Cambridge: Open Book Publisher.
- Vesković Anđelković, M. (2019). Dijaspóra i savremeni svet – potreba za promenom pristupa proučavanja. *Sociologija* 61(5):655–675.
- Volzer, M. (2010). *Pravedni i nepravedni ratovi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Xanthaki, A. (2010). Multiculturalism and International Law: Discussing United Nations Standards. *Human Rights Quarterly* 32(21):21–48.
- Yasuaki, O. (2010). *A Transcivilizational Perspective on International Law*. Leiden/ Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Yasuaki, O. (2000). When was the Law of International Society Born? – An Inquiry of the History of International Law from an Intercivilizational Perspective. *Journal of the History of International Law* 2(1):1–66.
- http://www.bpkg.gov.ba/mo/media/uploads_mo/2013/02/Univerzalna-deklaracija-UNESCO-a-o-kulturnoj-raznolikosti.pdf
- <https://www.un.org/youthenvoy/2013/09/unaoc-alliance-of-civilizations/>
- <https://www.brookings.edu/articles/anti-muslim-populism-in-hungary-from-the-margins-to-the-mainstream/>